

Державна архівна служба України

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 4 (321), 2019
жовтень – грудень

Київ, 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬСВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЯЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 4, 2019. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Бездрабко В. В.</i> Теоретичні засади експертизи цінності документів: традиції і сучасні тренди (із зарубіжного досвіду)	7
<i>Войцехівська І. Н., Палієнко М. Г.</i> Архівознавча школа Київського університету: традиції та перспективи розвитку	42
<i>Касян Л. Г.</i> Аудіовізуальні документи, присвячені Остапу Вишні, як носії-репрезентанти культурної пам'яті	61

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Городиська К. С.</i> Національна заслужена академічна капела України «ДУМКА» за документами ЦДАМЛІМ України (до 100-річчя від дня заснування)	72
<i>Гула В. Д.</i> Бунд і сіонізм: початок протистояння (1895–1903 рр.)	82
<i>Індіченко Г. В.</i> Участь учених АН УРСР у міжнародних наукових заходах (1961–1965): історико-джерелознавчий аспект	90
<i>Коваленко Р. Я.</i> Київський військовий округ у мобілізаційних планах Російської імперії напередодні Першої світової війни	106
<i>Когут А. А.</i> Депортаційна операція «Захід» у жовтні 1947 р. (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України)	118
<i>Нецька Л. М.</i> Надходження документів штабу антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей за 2014–2018 рр. до Галузевого державного архіву Міністерства оборони України	129
<i>Резнік І. С.</i> Поліна Самійленко – корифей українського театру. До 130-річчя від дня народження (за документами ЦДАМЛІМ України)	138
<i>Юзбашева Н. Л.</i> Документи особового фонду Л. В. Писаржевського як джерело для вивчення життя і діяльності видатного вченого-хіміка	158

Особистості

<i>Франко О. О., Франко А. Д.</i> Видатний український історик-архівіст, джерелознавець, археограф І. Л. Бутич (до 100-річчя від дня народження)	168
<i>Павлова О. Ф.</i> «Я власну вічність бачу без облуди...» (до 90-річчя від дня народження Д. В. Павличка)	187
Добірка фотодокументів про життя і творчість Д. В. Павличка. Упорядник – Л. В. Любарська	197

Публікація архівних документів

<i>Кіржасєв С. М.</i> Невідомі листи М. С. Грушевського та Ф. К. Вовка до В. І. Вернадського (1915–1916 рр.)	206
<i>Хоменко В. О.</i> Лист невідомого автора про українські політичні сили в еміграції у 1920-ті роки	217
<i>Шаповал А. І.</i> Листи В. М. Перетца до В. М. Гнатюка (1902–1925 рр.)	227

Ювілеї

<i>Калакура Я. С.</i> Шлях до архівознавства (до ювілею професора М. Г. Щербака)	246
<i>Павленко С. Ф., Коломісць Н. А.</i> Історик із душею поета: Миколі Григоровичу Щербак – 70!	250
<i>Бандура М. В.</i> Микола Григорович Щербак – талановитий вчений, Людина і Вчитель (до 70-річчя від дня народження)	255
<i>Алксєєнко А. О., Балишев М. А.</i> Центральному державному науково-технічному архіву України – 50 років	258

Архівна хроніка

Виставки, презентації, конференції, зустрічі... ..	268
--	-----

CONTENTS

Articles and Notices

- Bezdrabko V. V.* The Theoretical Principles of the Appraisal of Documents: Traditions and Modern Trends (Foreign Experience) 7
- Voitsekhivska I. N., Paliienko M. H.* Archival Study School of Kyiv University: Traditions and Prospects of Development 42
- Kasyan L. H.* Audio and Visual Documents, Dedicated to Ostap Vyshnya, as a Cultural Memory Representatives 61

Sources Reviews and Documentary Essays

- Horodyska K. S.* The National Honored Academic Chapel of Ukraine «DUMKA» (to the 100th Anniversary) 72
- Hula V. D.* Bund and Zionizm: th Beginning of Confrontation (1895–1903) 82
- Indychenko H. V.* The Participation of Scientists of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR in International Scientific Events (1961–1965): Historical and Source Aspect 90
- Kovalenko R. Ya.* Kyiv Military District in Mobilization Plans of the Russian Empire on the Eve of World War I 106
- Kogut A. A.* The Deportation Operation «West» in October 1947 (According to the Documents of the Branch State Archives of the Security Service of Ukraine) 118
- Netska L. M.* The Branch State Archives of the Ministry of Defense of Ukraine Receipt of Documents of the Headquarters of the Anti-terrorist Operation in the Donetsk and Luhansk Regions for 2014–2018 129
- Reznik I. S.* Polina Samiylenko – the Coryphaeus of the Ukrainian Theater. To the 130th Anniversary of the Date of Birth (on the Documents of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine) 138
- Yuzbasheva N. L.* The Documents of the Personal Fond of L. V. Pysarzhevsky as the Source of Study of Life and Activity of the Prominent Scientist-Chemist 158

Personalities

<i>Franko O. O., Franko A. D.</i> The Eminent Ukrainian Historian-Archivist, Source Expert and Archeographer I. L. Butych (to the 100 th Anniversary of the Birth)	168
<i>Pavlova O. F.</i> «I See my Eternity without a Mistake ...» (to the 90 th Anniversary of the Birth of D. V. Pavlychko)	187
The Collection of Photo Documents on the Life and Activity of D. V. Pavlychko. Compiler – L. V. Lyubarska	197

Publication of Archival Records

<i>Kirzhaev S.M.</i> The Unknown Letters of M. S. Hrushevsky and F. K. Vovk to the V. I. Vernadsky (1915–1916)	206
<i>Khomenko V. O.</i> The Letter of Unknown Author about Ukrainian Political Forces in Emigration in 1920's	217
<i>Shapoval A. I.</i> V. M. Peretts's Letters to V. M. Hnatyuk of 1902–1925	227

Anniversaries

<i>Kalakura Ya. S.</i> The Way to Archival Studies (to the Anniversary of Professor M. G. Shcherbak)	246
<i>Pavlenko S. F., Kolomiets N. A.</i> Historian with the Soul of the Poet: Mykola Shcherbak is 70!	250
<i>Bandura M. V.</i> Mykola Shcherbak – Talented Scientist, Human and Teacher (to the 70 th Birthday)	255
<i>Alekseyenko A. A., Balyshch M. A.</i> The Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine Celebrates 50 Years of Activity	258

Archive Chronicle

Exhibitions, presentations, conferences, meetings...	268
--	-----

УДК 94(477):[930.253:314.745.25

А. А. КОГУТ*

**ДЕПОРТАЦІЙНА ОПЕРАЦІЯ «ЗАХІД» У ЖОВТНІ 1947 РОКУ
(за документами Галузевого державного архіву
Служби безпеки України)**

Здійснено аналіз інформаційного потенціалу фондів Галузевого державного архіву СБУ для подальших досліджень операції «Захід». Виокремлено групи фондів та справ, котрі містять дані про передумови, перебіг та результати масової депортації жовтня 1947 р. Виявлено та прокоментовано джерела, які допоможуть дослідити операцію «Захід» у ширшому контексті радянських депортацій з території Західної України у 1944–1952 рр.

Ключові слова: операція «Захід»; депортації; ГДА СБУ; інформаційний потенціал; архівні фонди; МДБ.

Дослідження сталінських депортацій почалося з кінця 80-х років минулого століття. Відкриття архівів радянських спецслужб, яке відбулося на хвилі демократичних перетворень в СРСР, а також упродовж перших пострадянських років, дало можливість дослідникам підготувати та видати чимало публікацій.

Відкриття архівів, особливо архівів радянських спецслужб та інших т. зв. силових органів СРСР, відбувалося, зазвичай, не на основі законодавчих норм, а під впливом загальної тенденції демократизації та залежало від рішень керівників тих чи інших органів.

Завдяки цій першій «архівній революції» кінця 1980-х – початку 1990-х років дослідникам удалося в загальних рисах встановити характер радянських примусових виселень, окреслити механізми реалізації депортаційної політики та визначити кількісні показники цієї категорії репресованих. Водночас, у зв'язку зі спорадичністю доступу до архівів радянських спецслужб провести комплексне дослідження політики примусової міграції не вдалося. Наприклад, в узагальнюючих виданнях, присвячених примусовим виселенням, не всі депортаційні операції чи кампанії були встановленими та вивченими.

Депортація «Захід» є яскравим прикладом операції, яка була мало відомою та практично не потрапила в першу хвилю досліджень, або ж знання про неї були обмеженими, неповними та уривчастими. Це попри те, що вона стала практично першою повоєнною операцією і, як припускається, слугувала прототипом для таких більш відомих депортацій,

* *Когут Андрій Андрійович* – директор Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

як «Весна» (22–23 травня 1948 р. – Литва), «Прибій» (25–28 березня 1949 р. – країни Балтії) чи «Південь» (6–7 липня 1949 р. – Молдова).

Практично у всіх виданнях архівних джерел свідчення про операцію подані фрагментарно. Тритомник «Депортації. Західні землі України кінця 1930-х–початку 50-х рр.»¹ містить документи з архівів комуністичної партії та Міністерства внутрішніх справ, які були відомі станом на 1998 р. Збірник документів «Сталинские депортации. 1928–1953»², який фактично є підсумковим для пострадянського простору виданням відомих на середину 2000-х років архівних свідчень, також містить часткову та неповну інформацію про примусове виселення жовтня 1947 р. Укладачі книги не мали інформації про назву операції, а її складові частини подали як дві різні депортаційні операції.

Перша узагальнююча праця про депортації з України у 1920–1980-х роках, написана І. Винниченком, коротко в загальних рисах (у 2-х абзацах) інформує про операцію примусового виселення «родин та прихильників ОУН»³. Більшість обставин проведення операції – її кодове ім'я, час початку тощо були невідомими для автора.

Підсумковим дослідженням про депортації в Радянському Союзі стала монографія П. Поляна «Не по своей воле»⁴. Вона була перекладена англійською⁵, а її напрацювання фактично стали основою для вже згаданого узагальнюючого збірника документів, виданого фондом Яковлєва⁶ у 2005 р. Прикметно, що в змісті російської та англійської версій монографії П. Поляна 1947 рік взагалі пропущений. Відразу за розділом «Компенсационные принудительные миграции в 1941–1946 гг.» починається розділ «Этнические и иные депортации после окончания Второй мировой войны в 1949–1953 гг.».

У монографії Й. Надольського про депортаційну політику сталінського режиму в західних областях України операції «Захід» присвячується вже цілий розділ. Автор називає її «жовтневою депортаційною операцією»⁷. Фактично в цьому розділі було узагальнено всю відому на той час інформацію: загальна кількість депортованих, уривчасті відомості про завдання, планування та перебіг операції тощо.

Історіографія повоєнних депортацій із Західної України, базуючись на архівах компартії, передусім розглядала примусові виселення як інструмент пришвидшення колективізації, а вже потім як інструмент протиповстанської боротьби. Так, наприклад, подає операцію «Захід» О. Статієв⁸. Його монографія є поодиноким англомовним дослідженням, в якому згадується про цю операцію. Інформація про депортацію жовтня 1947 р. подана фрагментарно, а її складові етапи представлені як окремі депортації.

Більш детально аналізує примусові виселення Т. Вронська. У монографії «Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.)»⁹ дослідниця аналізує репресивну

політику радянської влади. Чимала частина книги присвячена примусовим виселенням та є практично першим аналітичним дослідженням, де розглянуто тему депортацій за доступними на той час архівними джерелами. Назва операції, наказ про її проведення та низка документів залишалися для дослідниці невідомими через обмеження доступу. Попри те, що Т. Вронська працювала з фондами Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), основною джерельною базою інформації про депортацію слугували фонди Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС).

Процес поступового закриття доступу до архівних фондів радянських спецслужб із початку 1990-х до другої половини 2000-х років, а також частковий та уривчастий доступ став головною причиною того, що опубліковані дослідження та збірники документів, зазвичай, ґрунтувалися на архівних фондах комуністичної партії (Центральний державний архів громадських об'єднань України та обласні державні архіви), приватних колекціях дослідників і краєзнавців або архівах громадських організацій. Більшість інформації репресивних органів СРСР, як правило, походила з ГДА МВС та архівних підрозділів регіональних управлінь МВС¹⁰. З кінця 1980-х до другої половини 2000-х років загальною тенденцією для досліджень примусових виселень із Західної України було накопичення знань про такі виселення та операцію «Захід». Водночас можна констатувати, що вивчення цієї депортації, за поодинокими винятками, майже не вийшли на аналітичний рівень і переважна більшість праць мала описовий характер.

Після нової хвилі розсекречення та відкриття архівів радянських спецслужб в Україні у 2008–2010 рр. (з подальшою дискусією та громадською кампанією щодо необхідності розширення доступу до ГДА СБУ у 2010–2014 рр.), а також після повного відкриття цих фондів у 2015 р. почали з'являтися нові дослідження.

Безпосередньо про операцію вийшло декілька наукових статей. В одній із перших О. Бажаном було представлено 12 архівних документів, 7 з яких були з ГДА СБУ, а решта – з ГДА МВС¹¹. У наступних статтях О. Бажан зробив загальний огляд операції «Захід»¹². Ключовим джерелом для дослідника став фонд «Управління боротьби з бандитизмом НКВС – Управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС–КДБ УРСР, м. Київ» (ф. 2) ГДА СБУ.

Регіональні аспекти депортації «Захід» були розглянуті тією чи іншою мірою для 3-х областей. Публікації щодо двох із них розміщені у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією». Оприлюднена у 7-й книзі серії стаття І. Марчука безпосередньо присвячена перебігу операції у Рівненській області¹³. Вона також є передмовою до 19-ти архівних документів про це примусове виселення. У другій книзі,

Прийняття 9 квітня 2015 р. т. зв. декомунізаційних законів, зокрема Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»¹⁸ суттєво поліпшило умови для дослідження історії України у ХХ ст., зокрема й операції «Захід».

Аналіз фондів ГДА СБУ свідчить, що інформаційний потенціал архіву для дослідження операції «Захід» є суттєво ширшим і дає можливість продовжити вивчення як цієї депортації, так і політики застосування примусових міграцій сталінським режимом.

Хронологічно архівні документи комуністичних репресивних органів у ГДА СБУ охоплюють період від 1918 р. до останніх днів існування Радянського Союзу у 1991 р. Це понад 224 тис. од. зб. в Києві та понад 735 тис. – у регіонах. У ГДА СБУ ці документи згруповані в 48 фондів радянського періоду, об'єднаних за тематично-хронологічним принципом та фондоутворювачем.

Загалом, за особливостями документів та справ, що становлять т. зв. «архів КДБ», всі фонди можна віднести до 4-х блоків:

1. Персоніфіковані фонди.
2. Колекція друкованих видань.
3. Нормативно-розпорядчі документи.
4. Документи підрозділів НКВС–КДБ.

У кожному з цих тематичних блоків представлені фонди, що містять джерела до дослідження історії операції «Захід». Інформаційна вагомість, насиченість, репрезентативність та кількість справ і документів для кожного із них є різною. Найбільш інформативними щодо дослідження операції «Захід» є фонди 4-го блоку:

- Ф. 2 «Управління боротьби з бандитизмом НКВС – Управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС–КДБ УРСР, м. Київ»;
- Ф. 16 «Секретаріат ДПУ УСРР–КДБ УРСР, мм. Харків, Київ»;
- Ф. 42 «Оперативно-статистична звітність ДПУ УСРР–КДБ УРСР»;
- Ф. 71 «УМДБ–УКДБ по Львівській та Дрогобицькій областях»;
- Ф. 72 «УНКВС–УКДБ по Волинській області»;
- Ф. 73 «УНКДБ–УКДБ в Тернопільській області».

Два фонди представляють інформацію центрального рівня (Ф. 2, Ф. 42) та два фонди – регіонального (Ф. 71, Ф. 73). За інформаційною вагомістю фондами, що містять безпосередні дані про планування, підготовку, перебіг, результати та наслідки депортаційної операції, є Ф. 2 та Ф. 73. Загалом Ф. 2 формувався зі справ, що надходили до архіву із зазначених у назвах управлінь радянських спецслужб. Його документи містять інформацію про боротьбу з українським антирадянським рухом опору¹⁹. Саме у Ф. 2 зберігаються справи, які дають можливість вивчити наказову та розпорядчу базу операції, протоколи нарад керівного складу репресивних органів, інструкції, розрахунки щодо необхідних

ресурсів та забезпечення особовим складом (у т. ч. із партійних та інших органів СРСР), виявити керівний склад операцій та опрацювати діловодну складову операції:

- спр. № 673 «Справа доповідних записок, оперативних планів з виселення сімей оунівців з території Рівненської області»;
- спр. № 674 «Справа вказівок МДБ ССРСР і МДБ УССРСР з виселення сімей оунівців»;
- спр. № 675 «Справа доповідних записок, оперативних планів з виселення сімей оунівців з території Рівненської області»;
- спр. № 676 «Справа доповідних записок і звітів про кількість виселених сімей оунівців з території Чернівецької, Тернопільської і Львівської областей»;
- спр. № 677 «Справа доповідних записок і звітів про кількість виселених сімей оунівців з території Чернівецької, Тернопільської і Львівської областей»;
- спр. № 727 «Справа з документами по операції «Захід».

У зазначених справах містяться звітні документи, які засвідчують перебіг операції «Захід» у хронологічній перспективі. Важливою складовою цих документів є також повідомлення про реагування місцевого населення на підготовку та проведення примусового виселення.

Окрім власне архівних документів, у фонді зберігаються карти з планування операції «Захід» (спр. № 893), на яких детально зазначені межі оперативних секторів, місця завантаження, необхідна кількість автотранспорту та вагонів, а також маршрути слідування. Щодо залізничних та автомобільних шляхів вказано найуразливіші з боку українського підпілля місця. Зазначені справи Ф. 2 стали ключовим підґрунтям для статей О. Бажана про операцію «Захід». Водночас, цей інформаційний потенціал не може вважатися остаточно вичерпаним.

Документи Секретаріату МДБ (Ф. 16) дозволяють встановити, що саме радянські спецслужби доповідали керівництву комуністичної партії про підготовку, результати та наслідки проведення операції «Захід»²⁰.

В іншому фонді з 4-го блоку (Ф. 42) зберігається справа з даними про кількість арештованих, засуджених, вбитих та висланих учасників антирадянського руху опору. Статистичні дані, наведені чекістами у спр. № 157, дають можливість оцінити результати різного виду репресій від 1944 р. до 1953 р.²¹

Повне дослідження операції «Захід» неможливе без вивчення локального виміру депортації. Документи низових структур радянських спецслужб дають можливість отримати відповіді на низку питань. Перш за все, документи фондів обласних УМДБ дозволяють встановити механізми безпосередньої реалізації депортаційної політики та здійснити порівняльний аналіз виконання планів радянських союзних чи республіканських центрів щодо локальних чекістських практик.

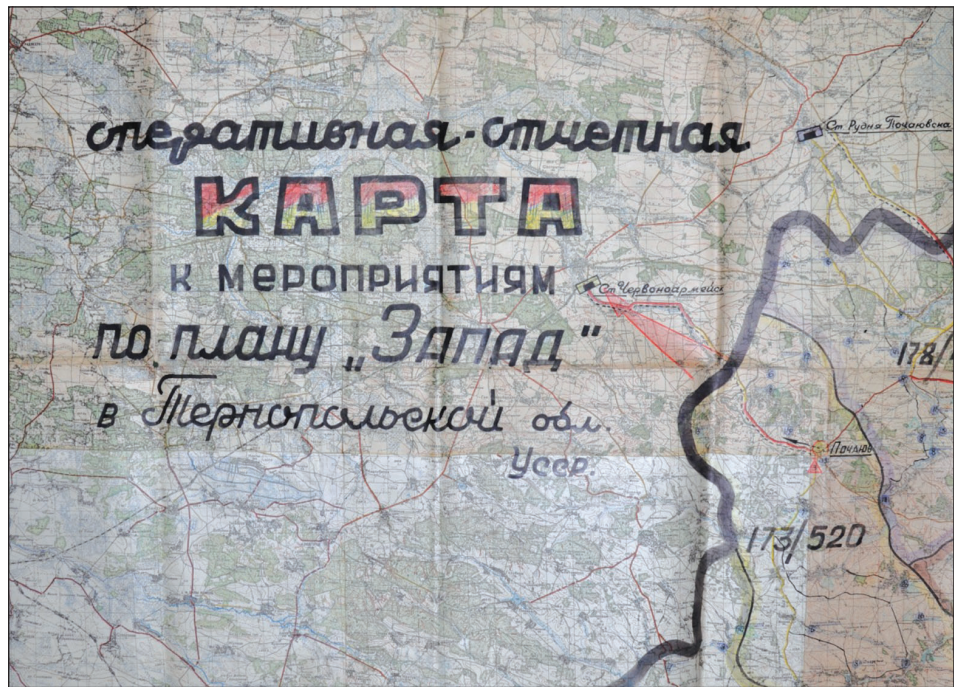

Схема організації радіозв'язку 65-ї стрілецької дивізії Внутрішніх військ МДБ та РО УМДБ у Тернопільській області на час проведення операції «Захід».
ГДА СБУ, ф. 73, оп. 1, спр. 560, арк. 46.

Унікальним за інформаційною вагомістю та насиченістю є Ф. 73 «УНКДБ–УКДБ в Тернопільській області». Порівняно з іншими фондами, що репрезентують обласний вимір діяльності радянських спецслужб, комплекс архівних документів із Тернопільщини є найповніше збереженим. Поряд із документами різних відділів обласного УМДБ (наприклад, відділу боротьби з бандитизмом чи відділу 2-Н), тут також представлені справи районних відділів обласного УМДБ.

43 справи Ф. 73 безпосередньо стосуються проведення операції «Захід». 39 справ – це районні плани з проведення депортації, виконані за єдиним шаблонним зразком. У кожній справі подано план заходів, список оперативних співробітників, перелік сімей, що підлягають виселенню, та довідка про результати операції. Ще у 4-х справах «підшиито» 16 справ діловодства періоду проведення примусового виселення (назви цих справ подано в дужках):

- спр. №№ 520–558 – плани спецзаходів із реалізації наказу МДБ СРСР № 00430 по кожному з районів Тернопільської області;
- спр. № 559 «Справа з документами по заходу “Захід”. Виселення 1947 р.» (спр. № 004. Оперативні плани і розрахункові дані; спр. № 001. Керівні вказівки; спр. № 002. Донесення з районів; спр. № 005. Листування з МДБ УССР по директиві № 50 і наказу МДБ СРСР № 00430);

– спр. № 560 «Справа з документами по заходу “Захід”. Виселення 1947 р.» (спр. № 006. Різноманітне листування; спр. № 007. З організації зв’язку на період проведення операції «Захід»; спр. № 8. План оперативних заходів з організації та проведення операції по справі «Захід» по Тернопільській області; спр. № 8. Довідки-характеристики обліку виконання плану завантаження на залізничних станціях сімей, що виселяються; спр. № 10. Додаткові документи, що надходять із МО/РО МДБ до планів по операції «Захід»; спр. № 11 із даними з МО/РО МДБ Т/о про дислокацію гарнізонів; спр. № 3. Карта Тернопільської області, оперативно-звітна карта заходів плану «Захід»);

– спр. № 561 «Справа з документами по заходу “Захід”. Виселення 1947 р.» (спр. із рапортами комендантів завантажувальних пунктів залізничних станцій області; спр. із розподілом гарнізонів по селах і оперскладу; спр. № 12 про кількісний склад 65 с. д. і розподілом по районах області та інші дані про виселення; спр. із вказівками про створення оперативно-чекістських груп і призначенням уповноважених в РО МДБ для виконання директиви МДБ УРСР № 50);

– № 562 «Справа з документами по заходу “Захід”. Виселення 1947 р.» (спр. із різноманітним листуванням щодо оформлення облікових справ на сім’ї, що виселяються за операцією «Захід»).

Остання справа важлива тим, що дає можливість дослідити процес визначення та відбору сімей, які мали бути відправлені на примусове виселення. Поряд із листуванням у справі також подано фотокартки вбитих повстанців, рапорти та повідомлення радянських спецслужб про бойові сутички, довідки та протоколи допитів.

Інші 2 обласні фонди (Ф. 71 та Ф. 73) містять спорадичну інформацію про операцію «Захід» у Волинській, Дрогобицькій та Львівській областях. Зазвичай, це різноманітні згадки про депортацію в доповідних записках, рапортах та довідках. Важливе значення мають доповідні зі звітами про результати проведення операції, а також реагування населення на примусове виселення²². Інформаційний потенціал цих фондів носить радше допоміжний характер та дає можливість встановити, наскільки типовою була локальна депортаційна діяльність, встановлена за даними тернопільського фонду.

Планування, підготовка та проведення операції «Захід» відбувалося не лише відповідно до вже згаданого наказу № 00430. Аналіз архівних справ засвідчує, що не менш важливу роль відігравали й інші нормативно-розпорядчі акти. Одним із таких (надзвичайно часто згадуваних) актів є директива МДБ УРСР № 50 від 14 травня 1947 р.²³ На відміну від наказу МДБ СРСР № 00430, інших інструкцій та вказівок, які зберігаються у справах Ф. 2, директива зберігається у Ф. 9 «Нормативно-правові та розпорядчі документи ВНК–КДБ СРСР, ВУНК–КДБ УРСР та СБ України»²⁴.

Інформаційний потенціал Ф. 9, який власне і становить 3-й тематичний блок із цього питання ГДА СБУ, дозволяє не тільки виявити нормативні акти, які мають безпосереднє відношення до проведення операції «Захід», але й здійснити аналіз регламентування депортаційної активності в ширшій хронологічній перспективі від 1944 р. до 1952 р. В оп. 2, який містить нормативні документи радянських спецслужб, видані на республіканському рівні, виявлено понад 40 справ, що мають пряме або опосередковане відношення до реалізації сталінської депортаційної політики.

Окремою групою джерел є справи 2-го тематичного блоку. У Ф. 13 «Друковані видання ВНК–КДБ СРСР, ВУНК–КДБ УРСР» зберігаються не лише підручники, книги та журнали радянських спецслужб. До історії депортацій безпосереднє відношення мають 2 групи джерел. Перша – це трофейні документи українського антирадянського руху опору: вказівки, інформаційні листи, листівки, повідомлення, звіти, друковані видання та ін. документи. Цей комплекс джерел зібрано чекістами у 3-х багатотомних справах – №№ 376, 372 та 398. Зазначена інформація дає можливість вивчити, що знало українське підпілля про планування депортації, яким чином реагувало на її проведення та наслідки.

Друга група джерел – це архівні справи внутрішніх військ МДБ, які брали активну участь в проведенні депортаційної операції. У декількох томах кожної із 2-х справ (№№ 440 та 441) зберігаються звіти та оперативні зведення про результати діяльності підрозділів внутрішніх військ, дислокованих на території Західної України. Інформаційний потенціал цих справ також має допоміжний характер.

Інформація до історії операції «Захід» наявна також і у 3-х фондах першого тематичного блоку: «Кримінальні справи на нереабілітованих осіб», «Кримінальні справи на реабілітованих осіб» та «Особові справи колишніх співробітників ВУНК–КДБ УРСР». Ці фонди зберігаються як в ГДА СБУ, так і в архівних підрозділах обласних управлінь СБУ. Інформація з цих особових справ є достатньо схематичною.

Архівно-кримінальні справи (АКС) містять інформацію про 2 групи осіб. Перша – це репресовані впродовж 1944–1947 рр. до початку операції «Захід». Примусове виселення родичів та близьких цих осіб і стало одним із завдань депортації. Друга – ті, хто були репресовані під час операції, або мали бути репресовані внаслідок неї. Аналіз інформації цієї групи джерел є доволі копіткою справою та водночас він засвідчує взаємозв'язок депортацій «сімей ОУНівців» травня 1941 р. та жовтня 1947 р.²⁵

Виявлений інформаційний потенціал фондів ГДА СБУ дає можливість верифікувати вже висунуті гіпотези, наприклад, щодо генези та ключових завдань операції «Захід», а також дати відповіді на цілу

низку дослідницьких питань. Зокрема, відкритими залишаються питання про взаємозв'язок з акцією «Вісла» та наступними радянськими депортаціями в країнах Балтії і Молдові, вплив депортації на рівень підтримки місцевим населенням українського антирадянського руху опору, типовість чи унікальність депортаційних механізмів, використаних чекістами на території Західної України тощо.

Таким чином, комплекс архівних джерел, що зберігається в 11-ти фондах ГДА СБУ та у фондах архівних підрозділів обласних управлінь СБУ, уможлиблює суттєве розширення поля дослідження депортаційної операції «Захід».

¹ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи. Матеріали. Спогади : у 3-х т. / відп. ред. Ю. Сливка. Т. 2. 1946–1947 рр. Львів, 1998. 540 с.; Т. 3. Спогади. Львів, 2002. 418 с.

² Сталинские депортации. 1928–1953 / под общ. ред. акад. А. Н. Яковлева; сост.: Н. Л. Поболь, П. М. Полян. Москва: МФД: Материк, 2005. 904 с.

³ Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. Київ: Рада, 1994, с. 69.

⁴ Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. Москва: Изд-во «ОГИ-Мемориал», 2001. 328 с.

⁵ Polian P. Against their will: the history and geography of forced migrations in the USSR. Budapest: Central European University Press, 2003. 398 p.

⁶ Яковлев Александр Миколайович (1923–2005) – радянський і російський політичний діяч, публіцист, академік РАН, один із головних ідеологів, «архітекторів» Перебудови. Очолював створений у 1993 р. Міжнародний фонд «Демократія» (Фонд Олександра М. Яковлева). Основне завдання фонду – сприяння виявленню та виданню раніше невідомих та неопублікованих документів з історії Росії ХХ ст., а також здійснення наукових досліджень, оснований на документальній базі.

⁷ Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в Західних областях України (1939–1953 рр.). Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. 260 с.

⁸ Statiev A. The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands. New York Cambridge: 2010. P. 177–178.

⁹ Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.). Київ: Темпора, 2013. 624 с.; див. також: Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.). Київ, 2009. 486 с.

¹⁰ Див., напр.: Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : Документи. Матеріали. Спогади: у 3-х т...

¹¹ «...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо...»: До 70-річчя масової депортації населення Західної України під кодовою назвою «Захід» / вступ. ст. та публ. О. Бажана // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. 2012. № 2. С. 182–240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/za_2012_2_8 (дата звернення: 10.12.2019).

¹² *Бажан О.* Операція «Захід»: до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2013, Вип. 18. С. 338–347.

¹³ *Марчук І.* Операція «Захід» на території Рівненської області // Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 7. Рівне, 2017. С. 219–228.

¹⁴ *Бажан О.* Операція «Захід» – апогей депортаційних акцій радянських спецслужб на західноукраїнських землях (1940–1950-і роки) // Реабілітовані історією: у 27 т. Львівська область. Кн. 2: м. Борислав, Бродівський район. Львів: Астролябія, 2014. С. 127–141.

¹⁵ *Мусієнко І.* Депортації населення з території Північної Буковини та Хотинщини в 1941–1951 роках // Український Альманах 2010. Warszawa, Варшава : Об'єднання українців в Польщі, 2010. S. 187–200.

¹⁶ ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України). Ф. 2. Спр. 674. Арк. 12–15.

¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 727. Арк. 78.

¹⁸ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 09.04.2015 р. № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19> (дата звернення 29.11.2019).

¹⁹ Детальніше про Ф. 2 та інші фонди ГДА СБУ див.: Галузевий державний архів СБУ: Путівник / авт.-упоряд.: В. М. Даниленко. Харків: Права людини, 2009. С. 79–82.

²⁰ Див., напр.: ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 618. Арк. 247–249.

²¹ Там само. Ф. 42. Спр. 157.

²² Див. напр.: ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 110. Арк. 105–112; Оп. 7, Спр. 7, Арк. 98–99; Оп. 9, Спр. 200, Арк. 105–111.

²³ Детальніше див. Когут А. Витоки депортаційної операції «Запад» // Український альманах 2019. Warszawa, Варшава : Об'єднання українців в Польщі, 2019. S. 180–182.

²⁴ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 2. Спр. 124. Арк. 28–42.

²⁵ Див., напр., АКС на В. Созанського. Його батько був депортований у 1941 р., а сім'я – у жовтні 1947 р. В. Созанський прийшов із повинною 22 жовтня 1947 р., сподіваючись цим врятувати від виселення свою сім'ю. Наступного року був арештований та засуджений 11 вересня 1948 р. до 25-ти років позбавлення волі // АП УСБУ в Тернопільській обл. Спр. 5251.

The information potential of the Branch State Archives of the Security Service of Ukraine Collections for further research of Operation «West» was analyzed. Groups of fonds and cases were identified, containing data on the preconditions, the course and the results of mass deportation in October 1947. The sources that will help investigate Operation West in the broader context of Soviet deportations from Western Ukraine in 1944-1952 have been identified and commented on.

Key words: Operation «West»; deportation; the Branch State Archives of the Security Service of Ukraine; information potential; archival fonds; the Ministry of State Security.